ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ CHRISTINE STIX-HACKL

της 22ας Οκτωβρίου 2002 [1]

I — Εισαγωγή

1. Η παρούσα διαδικασία αφορά την ερμηνεία της οδηγίας 89/397/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 14ης Ιουνίου 1989, σχετικά με τον επίσημο έλεγχο των τροφίμων [2] (στο εξής: οδηγία). Συγκεκριμένα πρόκειται για το ζήτημα εάν ο παραγωγός τροφίμων έχει δικαίωμα αντιπραγματογνωμοσύνης σε περίπτωση που οι αρχές αμφισβητούν την ποιότητα των δειγμάτων και εάν η προσβολή του εν λόγω δικαιώματος συνεπάγεται την απαγόρευση να ληφθεί υπόψη η πραγματογνωμοσύνη επί των δειγμάτων αυτών.

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γερμανική.

2 — ΕΕ L 186, σ. 23.

II — Νομικό πλαίσιο

A — *Το κοινοτικό δίκαιο*

2. Το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας ορίζει:

«Στην επιθεώρηση υποβάλλονται:

[...]

δ) τα τελικά προϊόντα».

3. Το άρθρο 7 της οδηγίας ορίζει:

«1. Είναι δυνατόν να λαμβάνονται δείγματα των προϊόντων που αναφέρονται στο άρθρο 6, παράγραφος 1, στοιχεία β' έως στ', για τη διενέργεια ανάλυσης. Τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα προκειμένου να εξασφαλιστεί για τους υποκείμενους σε έλεγχο το ευεργέτημα μιας ενδεχόμενης αντιπραγματογνωμοσύνης.

2. Οι αναλύσεις ενεργούνται από επίσημα εργαστήρια. Τα κράτη μέλη μπορούν επίσης να εξουσιοδοτήσουν και άλλα εργαστήρια να ενεργούν αυτές τις αναλύσεις.»

4. Το άρθρο 12, παράγραφος 1, της οδηγίας προβλέπει:

«Τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα απαιτούμενα μέτρα ώστε τα φυσικά και νομικά πρόσωπα που αφορά ο έλεγχος να απολαύουν του δικαιώματος να ασκούν ένδικα μέσα κατά των μέτρων που έχουν ληφθεί από την αρμόδια για τη διενέργεια του ελέγχου αρχή.»

B — *Το εθνικό δίκαιο*

5. Κατά δήλωση του αιτούντος δικαστηρίου, επί της διαφοράς στην κύρια δίκη έχει εφαρμογή ο γερμανικός Lebensmittel- und Bedarfsgegenständegesetz (νόμος περί τροφίμων και προϊόντων ευρείας καταναλώσεως, στο εξής: LMBG).

1. Διατάξεις περί επιβολής προστίμου

6. Το άρθρο 17, παράγραφος 1, σημείο 2, στοιχείο b, του LMBG ορίζει:

«Απαγορεύεται η διάθεση στο εμπόριο για επαγγελματικούς σκοπούς, χωρίς αρκούντως ακριβή επισήμανση, τροφίμων που αποκλίνουν, από απόψεως συνθέσεως, από τα συναλλακτικά ήθη και των οποίων η αξία, ιδιαιτέρως η θρεπτική ή η γευστική ή η χρησιμότητα μειώνεται σημαντικά.»

7. Το άρθρο 52, παράγραφος 1, σημείο 9, του LMBG ορίζει:

«Όποιος, κατά παράβαση του άρθρου 17, παράγραφος 1, σημείο 1 ή σημείο 2, διαθέτει

στο εμπόριο τρόφιμα χωρίς αρκούντως ακριβή επισήμανση, τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι ένα έτος ή με πρόστιμο».

8. Το άρθρο 53, παράγραφος 1, του LMBG ορίζει:

«Διαπράττει διοικητική παράβαση όποιος προβαίνει σε μια από τις εκτιθέμενες στο άρθρο 52, παράγραφος 1, σημεία 2 έως 11, ή παράγραφος 2, ενέργειες, στις περιπτώσεις όμως του άρθρου 52, παράγραφος 1, σημείο 6, και παράγραφος 2, σημείο 3, μόνον όποιος έχει χρησιμοποιήσει τις ουσίες του άρθρου 14 ή έχει εισαγάγει τα είδη διατροφής ή τα προϊόντα καπνού στο πεδίο εφαρμογής του παρόντος νόμου.»

2. Διατάξεις περί δειγματοληψίας

9. Το άρθρο 42 του LMBG προβλέπει:

«1) Στο μέτρο που είναι αναγκαίο για την εκτέλεση των διατάξεων περί διακινήσεως των προϊόντων υπό την έννοια του παρόντος νόμου, οι υπεύθυνοι για τον έλεγχο και οι αστυνομικοί υπάλληλοι έχουν την εξουσία να απαιτούν ή να λαμβάνουν οι ίδιοι, έναντι αποδείξεως παραλαβής, δείγματα της επιλογής τους με σκοπό τη διεξαγωγή ελέγχων. Τμήμα του δείγματος ή, εφόσον το δείγμα δεν μπορεί να κατατμηθεί σε τμήματα της ίδιας συνθέσεως χωρίς να διακυβευθεί ο σκοπός της αναλύσεως, ένα δεύτερο τεμάχιο του ιδίου είδους και από τον ίδιο παραγωγό, όπως το τεμάχιο που ελήφθη ως δείγμα, παραμένει προς φύλαξη στον τόπο της δειγματοληψίας. Ο παραγωγός μπορεί να παραιτηθεί από την εν λόγω παρακατάθεση δείγματος.

2) Τα δείγματα που διαφυλάσσονται στον τόπο της δειγματοληψίας πρέπει να κλειδώνονται ή να σφραγίζονται από την αρμόδια υπηρεσία. Φέρουν την ημερομηνία της δειγματοληψίας και την ημερομηνία μετά την οποία αίρεται το κλείδωμα ή η σφράγιση.

[...]

4) Η εξουσία λήψεως δειγμάτων εκτείνεται σε προϊόντα, υπό την έννοια του παρόντος νόμου, τα οποία πωλούνται σε αγορές, οδούς ή δημόσιους χώρους ή στο πλανόδιο εμπόριο ή μεταφέρονται προκειμένου να παραδοθούν στον καταναλωτή.»

III — Τα πραγματικά περιστατικά και η διαδικασία της κύριας δίκης

10. Η εταιρία Böklunder Plumrose GmbH und Co. KG παρασκευάζει «Bockwürstchen» (μικρά λουκάνικα από μοσχαρίσιο και χοιρινό κρέας), τα οποία διατίθενται στο λιανικό εμπόριο σε γυάλινα δοχεία με μεταλλικό πώμα. Υπεύθυνος για την εποπτεία της παραγωγής είναι ο J. Steffensen, τον οποίο αφορά η διαδικασία που αποτελεί αντικείμενο της κύριας δίκης.

11. Κατά τα παρελθόντα έτη οι διοικητικές αρχές έλαβαν επανειλημμένως δείγματα των προϊόντων της επιχειρήσεως Böklunder Plumrose GmbH und Co. KG από καταστήματα λιανικής πωλήσεως. Επρόκειτο κάθε φορά για τα λεγόμενα Bockwürstchen σε γυάλινο δοχείο με μεταλλικό πώμα.

12. Τα λαμβανόμενα δείγματα εξετάζονταν από εργαστήρια. Στα αποτελέσματα των αναλύσεων αμφισβητούνταν κάθε φορά η ποιότητα των δειγμάτων υπό το πρίσμα της νομοθεσίας περί τροφίμων, ιδίως επειδή αυτά είχαν δηλωθεί ως Landbockwürste — ανακριβώς, λαμβανομένης υπόψη της συνθέσεως των προϊόντων.

13. Από όλες τις δειγματοληψίες αφηνόταν κάθε φορά ένα δεύτερο δείγμα προς φύλαξη στο κατάστημα λιανικής πωλήσεως. Ωστόσο, κανένα από τα παρακατατεθέντα δείγματα δεν περιήλθε στον J. Steffensen ή την εταιρία Böklunder Plumrose GmbH und Co. KG. Δεν είναι γνωστό αν οι οικείοι έμποροι λιανικής πωλήσεως ενημέρωναν τον J. Steffensen ή την εταιρία για τη δειγματοληψία. Δεν κατέστη δυνατό να εξακριβωθεί εάν τα αποτελέσματα των αναλύσεων γνωστοποιούνταν κάθε φορά εγκαίρως στον J. Steffensen ή την εταιρία Böklunder Plumrose GmbH und Co. KG, ώστε αυτοί να έχουν τη δυνατότητα να ζητήσουν αντιπραγματογνωμοσύνη.

14. Με διοικητική απόφαση της 13ης Σεπτεμβρίου 2000, η Bußgeldstelle (γραφείο διοικητικών προστίμων) της διοικητικής περιφέρειας Schleswig-Flensburg επέβαλε στον J. Steffensen πρόστιμο 500 γερμανικών μάρκων (DEM) λόγω παραβάσεως των άρθρων 17, παράγραφος 1, σημείο 2, στοιχείο b, 52, παράγραφος 1, σημείο 9, και 53, παράγραφος 1, του LMBG. Ο ενδιαφερόμενος προσέβαλε νομοτύπως και εμπροθέσμως την πράξη επιβολής προστίμου.

15. Το επιληφθέν Amtsgericht Schleswig έχει την άποψη ότι το άρθρο 42 του LMBG δεν λαμβάνει επαρκώς υπόψη την περίπτωση κατά την οποία — όπως εδώ — η δειγματοληψία διενεργείται σε κατάστημα λιανικού εμπορίου και εκεί αφήνεται προς φύλαξη το δείγμα. Πράγματι, τα παρακατατιθέμενα δείγματα, όπως γνωρίζει το δικαστήριο, διατηρούνται κατά κανόνα μόνο για ένα μήνα. Αν οι διοικητικές αρχές δεν ενημερώνουν τον παραγωγό για τη δειγματοληψία αμέσως μετά τη διενέργειά της, αυτός δεν έχει (πλέον) τη δυνατότητα

αντιπραγματογνωμοσύνης σε περίπτωση που οι αρχές αμφισβητούν την ποιότητα των δειγμάτων.

16. Σε αυτό το πλαίσιο, κατά την άποψη του Amtsgericht Schleswig, εγείρεται το ζήτημα εάν από το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας του Συμβουλίου, σχετικά με τον επίσημο έλεγχο των τροφίμων απορρέει δικαίωμα του παραγωγού να ζητήσει αντιπραγματογνωμοσύνη και — σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως σε αυτό το ερώτημα — εάν η προσβολή του εν λόγω δικαιώματος συνεπάγεται απαγόρευση αξιοποιήσεως των αποτελεσμάτων της δειγματοληψίας.

IV — Τα προδικαστικά ερωτήματα

17. Επειδή, κατά την άποψή του, τίθεται ζήτημα ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου, το Amtsgericht Schleswig αποφάσισε, στις 5 Ιουλίου 2001, να υποβάλει στο Δικαστήριο, δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ, τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Έχει το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 89/397/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 14ης Ιουνίου 1989, σχετικά με τον επίσημο έλεγχο των τροφίμων, την έννοια ότι παρέχει απ' ευθείας δικαίωμα στον παραγωγό προϊόντος να ζητήσει αντιπραγματογνωμοσύνη σε περίπτωση που οι δημόσιες αρχές λαμβάνουν δείγμα από το προϊόν του παραγωγού στο λιανικό εμπόριο για τη διενέργεια αναλύσεως και αμφισβητείται η ποιότητα του εν λόγω δείγματος υπό το πρίσμα της ισχύουσας περί τροφίμων νομοθεσίας;

2) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο προηγούμενο ερώτημα: Έχει το άρθρο 7, παράγραφος 1, της προαναφερθείσας οδηγίας την έννοια ότι από αυτό απορρέει επιβαλλόμενη από το κοινοτικό δίκαιο απαγόρευση αξιοποιήσεως των αποτελεσμάτων πραγματογνωμοσύνης, η οποία στηρίζεται σε δειγματοληψίες που διατάχθηκαν από τις δημόσιες αρχές, όταν ο παραγωγός του προϊόντος, του οποίου η ποιότητα αμφισβητείται με την πραγματογνωμοσύνη, στερήθηκε της δυνατότητας να ζητήσει αντιπραγματογνωμοσύνη;»

V — Επί του πρώτου ερωτήματος

A — *Ισχυρισμοί των διαδίκων*

18. Κατά την άποψη της Γερμανικής Κυβερνήσεως, το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας έχει μεν την έννοια ότι αναγνωρίζεται στον ενδιαφερόμενο το δικαίωμα να επιλέξει κατά το δοκούν να ζητήσει, ή όχι, τη διενέργεια αντιπραγματογνωμοσύνης, δεν παρέχει όμως η εν λόγω διάταξη απ' ευθείας δικαίωμα για αντιπραγματογνωμοσύνη. Πράγματι, δικαιώματα απορρέουν απ' ευθείας μόνον σε περίπτωση μη μεταφοράς ή ελλιπούς μεταφοράς στο εθνικό δίκαιο.

19. Ωστόσο, στη συγκεκριμένη περίπτωση, το εν λόγω άρθρο μεταφέρθηκε ορθώς στο εθνικό δίκαιο με το άρθρο 42 του LMBG, βάσει του οποίου, σε περίπτωση δειγματοληψίας από τις διοικητικές αρχές, πρέπει να αφήνεται προς φύλαξη ένα συγκριτικό δείγμα. Κατ' αυτόν τον τρόπο παρέχεται στον ενδιαφερόμενο, π.χ. τον παραγωγό ή έμπορο, η ευκαιρία να ζητήσει αντιπραγματογνωμοσύνη. Σε περίπτωση δειγματοληψίας που αφορά μεταγενέστερο στάδιο εμπορίας, υπάρχει κατ' αρχήν υποχρέωση πληροφορήσεως δυνάμει των συμβατικών σχέσεων μεταξύ παραγωγού και εμπόρων.

20. Το δικαίωμα του παραγωγού να ζητήσει αντιπραγματογνωμοσύνη δεν απορρέει μεν από την οδηγία ως έχουσα απ' ευθείας εφαρμογή, αλλά από τη σύμφωνη με την οδηγία ερμηνεία του LMBG.

21. Η Ιταλική Κυβέρνηση διατείνεται ότι η ανάλυση, της οποίας γίνεται μνεία στο άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας αποσκοπεί στη διαπίστωση παραβάσεως του κοινοτικού δικαίου και, επομένως, πρέπει να διαφυλαχθούν ο κατ' αντιπαράθεση χαρακτήρας της διαδικασίας και τα δικαιώματα άμυνας του ενδιαφερομένου. Κατά συνέπεια, απαιτείται είτε η ίδια η δειγματοληψία να διεξάγεται κατ' αντιπαράθεση με τον ενδιαφερόμενο είτε να διασφαλίζεται πράγματι η δυνατότητα αντιπραγματογνωμοσύνης. Η ρύθμιση της κατ' αντιπαράθεση διαδικασίας εναπόκειται μεν στη διακριτική ευχέρεια των κρατών μελών, πρέπει όμως σε κάθε περίπτωση να διασφαλίζει την προστασία των δικαιωμάτων των ενδιαφερομένων, πράγμα που δεν συμβαίνει εάν ο φερόμενος ως παραβάτης δεν ήταν παρών κατά τη χρονική στιγμή της δειγματοληψίας ούτε ενημερώθηκε καταλλήλως γι' αυτήν.

22. Κατά τη Δανική Κυβέρνηση, η απάντηση στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα εξαρτάται από την ερμηνεία των εννοιών «υποκείμενος στον έλεγχο» και «αναγκαία μέτρα» που περιλαμβάνονται στο άρθρο 7, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας.

23. Η κυβέρνηση αυτή υποστηρίζει ότι η έννοια των «υποκειμένων σε έλεγχο», περιλαμβάνει αποκλειστικά τις επιχειρήσεις στις οποίες, στη συγκεκριμένη περίπτωση διεξήχθησαν δειγματοληψίες. Από τη διατύπωση και το πλαίσιο του άρθρου 7, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας προκύπτει ότι μόνον γι' αυτές τις επιχειρήσεις πρέπει να διασφαλίζουν τη δυνατότητα αντιπραγματογνωμοσύνης και όχι για εκείνες που δρουν σε προηγούμενα στάδια της εμπορίας. Η ελεγχθείσα επιχείρηση έχει την ευχέρεια να πληροφορεί τις θιγόμενες επιχειρήσεις που παρεμβαίνουν σε προηγούμενα στάδια της εμπορίας για τη διεξαγωγή του ελέγχου και ενδεχομένως να αποστέλλει δείγματα στον παραγωγό ή να υποβάλλει τα δείγματα αυτά σε αντιπραγματογνωμοσύνη από κοινού με τον παραγωγό ή κατόπιν αιτήσεώς του. Η ασφάλεια δικαίου της επιχειρήσεως, η οποία έχει την ευθύνη της τηρήσεως της νομοθεσίας περί τροφίμων, διαφυλάσσεται εξάλλου με το δικαίωμα ασκήσεως ενδίκων μέσων δυνάμει του άρθρου 12 της οδηγίας.

24. Όσον αφορά την έννοια των «αναγκαίων μέτρων», η Δανική Κυβέρνηση προβάλλει ότι, σε περίπτωση που γινόταν δεκτό ότι η έννοια των «υποκειμένων σε έλεγχο» περιλαμβάνει επίσης τις επιχειρήσεις που παρεμβαίνουν σε προηγούμενα στάδια της εμπορίας, πάντως η οδηγία δεν επιβάλλει την υποχρέωση στις αρχές να ενημερώνουν τις τελευταίες αυτές επιχειρήσεις για τη δειγματοληψία. Το άρθρο 7, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, δεν είναι αρκούντως σαφές, ακριβές και απαλλαγμένο αιρέσεων ώστε να θεμελιώσει αντίστοιχο δικαίωμα (πληροφορήσεως) υπέρ του παραγωγού. Εν τέλει, η εκ μέρους των αρχών παράδοση ετέρου δείγματος προς φύλαξη στο κατάστημα λιανικού εμπορίου επαρκεί για να διασφαλίσει τη δυνατότητα αντιπραγματογνωμοσύνης και υπέρ των επιχειρήσεων που δρουν σε προηγούμενα στάδια της εμπορίας.

25. Η Επιτροπή φρονεί ότι, κατά το άρθρο 7, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, αναγνωρίζεται σαφώς δικαίωμα αντιπραγματογνωμοσύνης υπέρ των υποκειμένων σε έλεγχο. Τούτο απορρέει, αφενός, από τη δέκατη τρίτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας και, αφετέρου, από το γεγονός ότι, διαφορετικά, ο υποκείμενος στον έλεγχο δεν θα ήταν σε θέση να επωφεληθεί πλήρως του δικαιώματος αποτελεσματικής ασκήσεως ενδίκων μέσων το οποίο στηρίζεται στο άρθρο 12 της οδηγίας. Η λέξη «ενδεχόμενη» έχει την έννοια ότι το δικαίωμα να ζητηθεί αντιπραγματογνωμοσύνη ισχύει μόνον στις περιπτώσεις κατά τις οποίες αυτή μπορεί κατ' αρχήν να αποβεί λυσιτελής.

26. Κατόπιν των ανωτέρω, παρέλκει πλέον να εξεταστεί εάν η διάταξη του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας είναι απαλλαγμένη αιρέσεων και αρκούντως σαφής, ώστε κατ' εξαίρεση να παρέχει δικαιώματα στους ιδιώτες, μολονότι, λαμβανομένης υπόψη της διατυπώσεως, δεν υπάρχει αμφιβολία περί αυτού.

27. Εάν, όπως στην προκειμένη υπόθεση, μεταξύ της δειγματοληψίας από τις αρμόδιες αρχές ελέγχου και της επιβολής προστίμου βάσει της δειγματοληψίας αυτής έχει παρέλθει τόσος χρόνος ώστε ο υποκείμενος στον έλεγχο να μη μπορεί να ασκήσει το δικαίωμά του για αντιπραγματογνωμοσύνη, οι αρχές προσβάλλουν όχι μόνον το δικαίωμα αντιπραγματογνωμοσύνης, το οποίο απορρέει από το άρθρο 7, παράγραφος 1, αλλά επίσης το δικαίωμα του ενδιαφερομένου να ασκήσει αποτελεσματικά ένδικο μέσο δυνάμει του άρθρου 12.

28. Όσον αφορά τα προβλήματα πρακτικής εφαρμογής, τα οποία εξέθεσαν η Γερμανική και η Δανική Κυβέρνηση, εξηγήθηκε κατά την προφορική διαδικασία ότι η πρακτική εφαρμογή μπορεί επίσης να γίνει με άλλους τρόπους από εκείνους που ανέφεραν οι δύο κυβερνήσεις, όπως παραδείγματος χάριν με τη διατήρηση δεύτερου, κατεψυγμένου δείγματος από τις δημόσιες αρχές.

B — *Εκτίμηση*

29. Για να καταστεί δυνατόν να δοθεί στο πρώτο ερώτημα απάντηση πρόσφορη για την

επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης, πρέπει κατ' αρχάς να εξεταστεί περαιτέρω ο σκοπός του ερωτήματος, ιδίως υπό το πρίσμα των νομικών και πραγματικών στοιχείων της κύριας δίκης [3].

30. Όσον αφορά το ζήτημα αυτό, είναι προφανές ότι οι διάδικοι επιχειρηματολογούν αφορμώμενοι από διαφορετικές σταθμίσεις, τούτο δε εξηγείται από τη διατύπωση της διατάξεως την οποία καλείται να ερμηνεύσει το Δικαστήριο στην προκειμένη υπόθεση. Στο άρθρο 7, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, γίνεται λόγος για υποχρέωση των κρατών μελών να λαμβάνουν τα «αναγκαία μέτρα», προκειμένου «να εξασφαλιστεί» στους υποκείμενους σε έλεγχο το «ευεργέτημα» μιας αντιπραγματογνωμοσύνης. Η διάταξη αυτή φαίνεται, εκ πρώτης όψεως, να αποδίδει έμφαση περισσότερο στην εξασφάλιση των προϋποθέσεων αντιπραγματογνωμοσύνης απ' ό,τι στην παροχή του σχετικού δικαιώματος καθεαυτού.

31. Όλες οι διάδικες κυβερνήσεις έλαβαν θέση, αν και διαφορετική, επί της έννοιας των «αναγκαίων μέτρων» και ιδίως επί του ζητήματος εάν οι αρχές κράτους μέλους υποχρεούνται, δυνάμει της οδηγίας, να ενημερώνουν τον παραγωγό για τη δειγματοληψία η οποία διεξήχθη στο στάδιο του λιανικού εμπορίου. Οι δύο πτυχές — ήτοι, το ζήτημα ποια είναι τα αναγκαία μέτρα ώστε να εξασφαλιστεί το ευεργέτημα ενδεχόμενης αντιπραγματογνωμοσύνης, καθώς και αυτό του ενδεχόμενου δικαιώματος σε αντιπραγματογνωμοσύνη — συνδέονται προφανώς στενά. Συγκεκριμένα, τα κράτη μέλη, εάν — κατά παράβαση του άρθρου 7 της οδηγίας — δεν λαμβάνουν επαρκή μέτρα προκειμένου να εξασφαλιστεί το ευεργέτημα αντιπραγματογνωμοσύνης, προσβάλλουν συγχρόνως το αντίστοιχο δικαίωμα των υποκειμένων σε έλεγχο το οποίο ενδεχομένως απορρέει από την ίδια διάταξη.

32. Ωστόσο, όπως προκύπτει από τη διάταξη περί παραπομπής, το αιτούν δικαστήριο αφορμάται από την προκειμένη πρόταση ότι με το άρθρο 42 του LMBG δεν έχουν ληφθεί σε ικανοποιητικό βαθμό τα μέτρα που είναι αναγκαία κατά το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας ή, ενδεχομένως, δεν έχει εξασφαλιστεί το ευεργέτημα αντιπραγματογνωμοσύνης. Κατ' αυτόν τον τρόπο πλήττεται το δικαίωμα του παραγωγού σε αντιπραγματογνωμοσύνη, εφόσον τούτο υφίσταται. Αντικείμενο του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος είναι ακριβώς εάν η οδηγία παρέχει τέτοιο δικαίωμα στον ιδιώτη, το οποίο το Δικαστήριο οφείλει να προστατεύσει.

33. Σε αυτό το πλαίσιο, αντίθετα προς ό,τι προτείνει η Γερμανική Κυβέρνηση, δεν φαίνεται ενδεδειγμένο να δοθεί αρνητική απάντηση στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα με το σκεπτικό ότι το δικαίωμα να ζητηθεί αντιπραγματογνωμοσύνη απορρέει από το εθνικό δίκαιο, ερμηνευόμενο σύμφωνα με την οδηγία, και όχι από την ίδια την οδηγία. Στο σημείο αυτό πρέπει να υπομνησθεί ότι, όπως αποφάνθηκε το Δικαστήριο στην υπόθεση Simmenthal, «οι κανόνες του κοινοτικού δικαίου πρέπει να παράγουν πλήρως τα αποτελέσματά τους κατά τρόπο ομοιόμορφο

3 — Βλ. τις αποφάσεις της 12ης Ιουνίου 1980, 1/80, Salmon (Συλλογή τόμος 1980/II, σ. 307, σκέψη 6), και της 15ης Μαΐου 1986, 222/84, Johnston (Συλλογή 1986, σ. 1651, σκέψη 11).

σε όλα τα κράτη μέλη, από την έναρξη της ισχύος τους και καθόλη τη διάρκειά της» και «κάθε εθνικός δικαστής που επιλαμβάνεται αρμοδίως μιας διαφοράς έχει την υποχρέωση να εφαρμόζει στο ακέραιο το κοινοτικό δίκαιο και να προστατεύει τα δικαιώματα τα οποία αυτό απονέμει στους ιδιώτες» [4]. Η αρχή ότι ο εθνικός δικαστής οφείλει να επιβάλλει αποτελεσματικά και να προστατεύει τα δικαιώματα, τα οποία το κοινοτικό δίκαιο απονέμει στους ιδιώτες, ισχύει ανεξαρτήτως εάν τα εν λόγω δικαιώματα στη συγκεκριμένη περίπτωση (επί ερμηνείας σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο) απορρέουν από τις εθνικές διατάξεις ή, σε περίπτωση πλημμελούς μεταφοράς, πηγάζουν απ' ευθείας από τις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου. Το ζήτημα εάν τα πλήρη αποτελέσματα της οδηγίας ή ενός δικαιώματος, το οποίο απονέμεται με αυτή σε ιδιώτη, εξασφαλίζονται με ερμηνεία των εθνικών διατάξεων μεταφοράς σύμφωνη προς την οδηγία [5], εκτιμάται εν τέλει από τον εθνικό δικαστή.

34. Κατά πάγια νομολογία, σε κάθε περίπτωση που οι διατάξεις μιας οδηγίας είναι απηλλαγμένες αιρέσεων και επαρκώς ακριβείς, οι ιδιώτες μπορούν να τις επικαλούνται ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου έναντι του κράτους, όταν το κράτος αυτό παρέλειψε να μεταφέρει εμπροθέσμως και ορθώς την οδηγία στο εσωτερικό δίκαιο [6].

35. Μια διάταξη του κοινοτικού δικαίου είναι επαρκώς ακριβής, ώστε να μπορεί να την επικαλεστεί ο διάδικος και να την εφαρμόσει ο δικαστής, όταν επιβάλλει μια υποχρέωση με όχι διφορούμενη διατύπωση [7].

36. Εξάλλου, μια διάταξη είναι απηλλαγμένη αιρέσεων όταν η εξ αυτής απορρέουσα υποχρέωση δεν συνοδεύεται από καμία επιφύλαξη ούτε απαιτείται για την εκτέλεσή της ή την επαγωγή των αποτελεσμάτων της η έκδοση κάποιας πράξεως είτε των οργάνων της Κοινότητας είτε των κρατών μελών [8].

37. Κατά τη γνώμη μου, λαμβανομένων υπόψη του σκοπού της οδηγίας και του περιεχομένου της [9], το άρθρο 7, παράγραφος 1, παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά αυτά, ιδίως δε όσον αφορά το ζήτημα εάν ο υποκείμενος σε έλεγχο έχει δικαίωμα αντιπραγματογνωμοσύνης.

38. Γίνεται μεν δεκτό ότι τα κράτη μέλη, βάσει αυτής της διατάξεως, κατά τη μετα-

4 — Απόφαση της 9ης Μαρτίου 1978, 106/77 (Συλλογή τόμος 1978, σ. 239, σκέψεις 14 έως 16, καθώς και 21 έως 23).

5 — Βλ. σχετικά τις αποφάσεις της 1ης Φεβρουαρίου 1977, 51/76, Verbond van Nederlandse Ondernemingen (Συλλογή τόμος 1977, σ. 55, σκέψεις 22 έως 24· συνοπτική μετάφραση στα ελληνικά), και της 24ης Οκτωβρίου 1996, C-72/95, Kraaijeveld κ.λπ. (Συλλογή 1996, σ. I-5403, σκέψη 59).

6 — Βλ., ιδίως, τις αποφάσεις της 19ης Ιανουαρίου 1982, 8/81, Becker (Συλλογή 1982, σ. 53, σκέψη 25), και της 22ας Ιουνίου 1989, 103/88, Fratelli Costanzo (Συλλογή 1989, σ. 1839, σκέψη 29).

7 — Βλ. τις αποφάσεις της 26ης Φεβρουαρίου 1986, 152/84, Marshall (Συλλογή 1986, σ. 723), και της 4ης Δεκεμβρίου 1986, 71/85, Federatie Nederlandse Vakbeweging (Συλλογή 1986, σ. 3855).

8 — Βλ., ιδίως, την απόφαση της 3ης Απριλίου 1968, 28/67, Molkerei-Zentrale (Συλλογή τόμος 1965-1968, σ. 715).

9 — Βλ. σχετικά π.χ. την απόφαση της 11ης Ιουλίου 1991, C-31/90, Johnson (Συλλογή 1991, σ. I-3723, σκέψη 34).

φορά στο εσωτερικό δίκαιο διαθέτουν κάποιο περιθώριο εκτιμήσεως όσον αφορά τα «αναγκαία μέτρα» προκειμένου να εξασφαλιστεί το ευεργέτημα αντιπραγματογνωμοσύνης [10], από αυτό δεν αποκλείεται όμως η οδηγία να είναι επαρκώς σαφής και ακριβής ως προς την παροχή δικαιώματος αντιπραγματογνωμοσύνης. Πράγματι, όπως ήδη αποφάνθηκε το Δικαστήριο, ακόμη και αν η οδηγία παρέχει στα κράτη μέλη κατά το μάλλον ή ήττον ευρεία διακριτική ευχέρεια για την εφαρμογή ορισμένων από τις διατάξεις της, δεν μπορεί να μην αναγνωριστεί στους ιδιώτες το δικαίωμα να επικαλούνται εκείνες από τις διατάξεις οι οποίες, λαμβανομένου υπόψη του αντικειμένου εκάστης από αυτές, μπορούν να αποχωριστούν από το σύνολο και να εφαρμοστούν ως έχουν [11].

39. Κατ' αρχάς εμμένω στην άποψη ότι από τη διατύπωση του άρθρου 7, παράγραφος 1, θεωρουμένη καθεαυτήν, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι το εν λόγω άρθρο αποσκοπεί όχι απλώς στην παροχή της δυνατότητας να ζητηθεί αντιπραγματογνωμοσύνη, αλλά εν τέλει στην εξασφάλιση αντίστοιχου δικαιώματος («damit die Betroffenen [...] können»). Τούτο προκύπτει ακόμη σαφέστερα από τη διατύπωση της οδηγίας σε διάφορες γλώσσες [12].

40. Όπως ορθώς υποστήριξε η Επιτροπή, η διαπίστωση αυτή επιρρωννύεται από τη δέκατη τρίτη αιτιολογική σκέψη, καθώς και από το άρθρο 12, παράγραφος 1, της οδηγίας. Σύμφωνα με τη δέκατη τρίτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας, πρέπει να διασφαλιστούν τα «νόμιμα δικαιώματα» των επιχειρήσεων «και ιδίως το δικαίωμα τήρησης του απορρήτου της παρασκευής και το δικαίωμα άσκησης ενδίκων μέσων».

41. Με το άρθρο 12 της οδηγίας, ρυθμίζεται συγκεκριμένα η προστασία του «νόμιμου δικαιώματος» ασκήσεως ενδίκων μέσων. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα απαιτούμενα μέτρα «ώστε τα φυσικά και νομικά πρόσωπα που αφορά ο έλεγχος να απολαύουν του δικαιώματος να ασκούν ένδικα μέσα κατά των μέτρων που έχουν ληφθεί από την αρμόδια για τη διενέργεια του ελέγχου αρχή». Κατά τούτο η εν λόγω διάταξη μπορεί να θεωρηθεί ως έκφραση και θεμέλιο της γενικής αρχής της αποτελεσματικής (ένδικης) προστασίας, η οποία αποτελεί τη βάση των κοινών συνταγματικών παραδόσεων των κρατών μελών [13].

42. Προϋπόθεση για αποτελεσματική ένδικη προστασία ως προς τη λήψη και ανάλυση δειγμάτων είναι ότι οι ενδιαφερόμενοι έχουν το δικαίωμα να ζητήσουν αντιπραγματογνωμοσύνη.

10 — Για μια διάταξη οδηγίας με παρεμφερή διατύπωση («τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα ώστε [...]»), βλ. την απόφαση της 19ης Σεπτεμβρίου 2000, C-287/98, Linster (Συλλογή 2000, σ. I-6917, σκέψεις 9 και 36).

11 — Βλ., αντιστοίχως, τις αποφάσεις της 10ης Ιουνίου 1999, C-346/97, Braathens (Συλλογή 1999, σ. I-3419, σκέψη 30), και Becker (παρατεθείσα στην υποσημείωση 6), σκέψη 25.

12 — «Member States shall take the necessary steps *to ensure* that those subject to inspection *may apply* for a second opinion» ή «les États membres prennent les dispositions nécessaires *afin d'assurer* aux assujettis *le bénéfice* d'une éventuelle contre-expertise». Βλ. επίσης το ισπανικό κείμενο: «[...] para *garantizar* que quienes estén sujetos a dicha obligación *puedan recurrir* a un eventual contrameritaje»· ομοίως, το ολλανδικό κείμενο: «*opdat* de betrokkenen eventueel een tegenexpertise *kunnen laten uitvoeren*» καθώς και το δανικό κείμενο: «*for at sikre*, at virksomhederne *kan* lade de pågældende produkter underkaste en eventuel kontraekspertise».

13 — Βλ. την απόφαση Johnston (παρατεθείσα στην υποσημείωση 3), η οποία μπορεί να μεταφερθεί στη συγκεκριμένη υπόθεση (σκέψεις 17 έως 20).

43. Αντίθετα προς όσα υποστηρίζει η Δανική Κυβέρνηση, κατά τη γνώμη μου δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι παραγωγοί — και όχι μόνον οι έμποροι λιανικής πωλήσεως — πρέπει να συμπεριλαμβάνονται επίσης στους «υποκειμένους σε έλεγχο» στους οποίους αναγνωρίζεται αυτό το δικαίωμα. Πράγματι, εν τέλει, τα δικά τους προϊόντα αναλύονται και αυτοί, όπως ο J. Steffensen, φέρουν ευθύνη για τις παραβάσεις ως προς την παρασκευή και τη σύνθεση των τροφίμων και, ως εκ τούτου, αυτοί πρέπει να διαθέτουν τις αντίστοιχες εγγυήσεις έννομης προστασίας.

44. Τελικώς συμμερίζομαι την άποψη, η οποία υποστηρίζεται από την Επιτροπή και από τη Γερμανική Κυβέρνηση κατ' αποτέλεσμα, ότι ο όρος «gegebenenfalls» (ενδεχόμενης) στο άρθρο 7, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, δεν έχει την έννοια εισαγωγής περιορισμού στο δικαίωμα αντιπραγματογνωμοσύνης ούτε εξαρτήσεως του δικαιώματος αυτού από αίρεση. Ο προσδιορισμός αυτός εκφράζει μάλλον απλώς τον εξουσιοδοτικό χαρακτήρα του εν λόγω κανόνα — ο υποκείμενος σε έλεγχο δικαιούται μεν να ζητήσει αντιπραγματογνωμοσύνη, διαθέτει όμως ευχέρεια επιλογής εάν θα ασκήσει το δικαίωμά του ή όχι, ανάλογα με τις περιστάσεις — π.χ. ανάλογα με το εάν η πραγματογνωμοσύνη των διοικητικών αρχών καταλήγει σε αμφισβήτηση της ποιότητας του προϊόντος ή όχι[14].

45. Επομένως, από τα προεκτεθέντα προκύπτει ότι το άρθρο 7, παράγραφος 1, εξαγγέλλει, κατά τρόπο αρκούντως σαφή και απηλλαγμένο αιρέσεων, δικαίωμα του παραγωγού να ζητήσει αντιπραγματογνωμοσύνη. Συνεπώς, επιβάλλεται να δοθεί καταφατική απάντηση στο πρώτο ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου.

VI — Επί του δευτέρου ερωτήματος

Α — *Ισχυρισμοί των διαδίκων*

46. Ο J. Steffensen διατείνεται, επικαλούμενος το άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (στο εξής: ΕΣΔΑ) ότι η εν λόγω διάταξη στην προκειμένη υπόθεση επέχει θέση απλώς ερμηνευτικού προτύπου για την οδηγία και ότι εφαρμόζεται επίσης στην προκειμένη περίπτωση, χωρίς να ασκεί επιρροή το γεγονός ότι τα πραγματικά περιστατικά συνιστούν, κατά το γερμανικό δίκαιο, διοικητική παράβαση. Από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου προκύπτει δικαίωμα αντιπραγματογνωμοσύνης, όσον αφορά αποδεικτικά στοιχεία που βασίζονται σε πολύπλοκες διαδικασίες ελέγχου. Αυτό ακριβώς συμβαίνει με τους ελέγχους των τροφίμων.

47. Κατά τη γνώμη της Γερμανικής Κυβερνήσεως, η οδηγία δεν απαγορεύει να αξιοποιηθούν τα αποτελέσματα μιας πρώτης

14 — Εξάλλου, ο προσδιορισμός αυτός ελλείπει στο αγγλικό κείμενο της εν λόγω διατάξεως, το οποίο αναφέρει απλώς: «may apply for a second opinion».

αναλύσεως ως αποδεικτικό μέσο, ακόμη και στην περίπτωση που ο παραγωγός ή άλλοι υποκείμενοι σε έλεγχο δεν είχαν τη δυνατότητα να ζητήσουν αντιπραγματογνωμοσύνη.

48. Το κοινοτικό δίκαιο εκτελείται κατ' αρχήν βάσει των εθνικών δικονομικών διατάξεων και η γερμανική ποινική δικονομία — ούτε εξάλλου το γερμανικό διοικητικό δίκαιο — δεν περιλαμβάνει γενική απαγόρευση αξιοποιήσεως των αποδεικτικών μέσων τα οποία έχουν κτηθεί με όχι σύννομη διοικητική διαδικασία. Εξάλλου, στη Γερμανία, λόγω των γενικών αρχών της αυτεπάγγελτης διεξαγωγής αποδείξεων και της ελεύθερης εκτιμήσεως αυτών οι οποίες ισχύουν στην ποινική δίκη, δεν είναι αναγκαία η διεξαγωγή αντιπραγματογνωμοσύνης, προκειμένου να αμφισβητηθούν τα αποτελέσματα αναλύσεων.

49. Οι εν λόγω διαδικαστικές διατάξεις πρέπει βεβαίως να συμμορφώνονται προς τις απαιτήσεις του κοινοτικού δικαίου, αυτό όμως συμβαίνει στη συγκεκριμένη υπόθεση. Πράγματι, αφενός, δεν προσκρούουν στην απαγόρευση αθέμιτων διακρίσεων, διότι οι παραβάσεις των διαδικαστικών κανόνων τους οποίους θέτει η οδηγία τυγχάνουν της ίδιας ακριβώς μεταχειρίσεως με αυτές που επισυμβαίνουν στο πλαίσιο διαδικασιών εφαρμογής αποκλειστικώς εθνικώς κανόνων· αφετέρου δε, λόγω της γενικής αρχής της ελεύθερης εκτιμήσεως των αποδείξεων, ούτε η εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου καθίσταται πρακτικά αδύνατη, οπότε συνάδει προς την αρχή της ισοδυναμίας. Πράγματι, η αντιπραγματογνωμοσύνη, την οποία προβλέπει η οδηγία, δεν αποτελεί αυτοσκοπό αλλά μια από τις πολλές δυνατότητες που έχει στη διάθεσή του για να αμυνθεί ο φερόμενος ως παραβάτης της περί τροφίμων νομοθεσίας.

50. Η Δανική Κυβέρνηση συμμερίζεται κατ' αποτέλεσμα τη γνώμη της Γερμανικής Κυβερνήσεως και υποστηρίζει ότι για την εκτίμηση των συνεπειών, από πλευράς ποινικού δικονομικού δικαίου, παραβάσεως του ενδεχόμενου καθήκοντος πληροφορήσεως κατά το άρθρο 7, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας, αρμόδια πρέπει να είναι τα εθνικά δικαστήρια. Δεν προκύπτει από την οδηγία, ούτε από το εν γένει κοινοτικό δίκαιο, ότι σε μια τέτοια περίπτωση πρέπει να απαγορεύεται η αξιοποίηση των αποδείξεων στο πλαίσιο ποινικής δίκης ενώπιον εθνικού δικαστηρίου.

51. Όσον αφορά το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ και τη σχετική νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η Δανική Κυβέρνηση διατείνεται ότι οι απαιτήσεις της ΕΣΔΑ αφορούν μόνο τη διαδικασία ενώπιον δικαστηρίου και όχι την προηγούμενη αυτής διοικητική διαδικασία, περί της οποίας πρόκειται στη συγκεκριμένη υπόθεση. Εξάλλου, τηρήθηκε η γενική αρχής της κατ' αντιπαράθεση διαδικασίας.

52. Η Επιτροπή — ακόμη και υπό το πρίσμα του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ — τοποθετείται τουλάχιστον κατά μιας γενικής απαγορεύσεως να αξιοποιούνται τα αποτελέσματα από τα δείγματα που εξέτασαν μόνον οι διοικητικές αρχές. Κατά τη γνώμη της Επιτροπής, τα δικαιώματα του υποκειμένου σε έλεγχο κατά τα άρθρα 7, παράγραφος 1, και 12 της οδηγίας θα

διευρύνονταν υπέρμετρα, εάν απαγορευόταν η αξιοποίηση των αποτελεσμάτων των δειγματοληψιών ως προς τις οποίες ο ενδιαφερόμενος δεν είχε τη δυνατότητα αντιπραγματογνωμοσύνης, ακόμη και στην περίπτωση που τα αποτελέσματα αυτά είναι τόσο προφανή ώστε, υπό οποιεσδήποτε συνθήκες, να μην μπορούν να αντικρουσθούν με αντιπραγματογνωμοσύνη. Στηρίζει τη διαφοροποιημένη αυτή άποψη στη λέξη «ενδεχόμενης» του άρθρου 7, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, της οδηγίας, η οποία σημαίνει ότι η αντιπραγματογνωμοσύνη πρέπει να είναι δυνατή μόνον στις περιπτώσεις κατά τις οποίες ενδέχεται να καταλήξει σε διαπιστώσεις χρήσιμες για την άμυνα του ενδιαφερομένου.

53. Όσον αφορά την υποχρέωση πληροφορήσεως, η Επιτροπή υποστήριξε κατά την προφορική διαδικασία ότι αυτή προβλέπεται απ' ευθείας μόνον έναντι των εμπόρων λιανικής πωλήσεως. Για την πληροφόρηση του παραγωγού είναι αρκετή η διακίνηση πληροφοριών στο εσωτερικό του εμπορικού δικτύου.

B — *Εκτίμηση*

54. Το δεύτερο ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου αφορά κατ' αρχήν τη σχέση μεταξύ του κοινοτικού δικαίου και των εθνικών δικονομικών κανόνων. Το εθνικό δικαστήριο ζητεί να μάθει εάν η πραγματογνωμοσύνη, με την οποία αμφισβητείται η ποιότητα του προϊόντος ενός παραγωγού, επιτρέπεται να χρησιμοποιηθεί ως αποδεικτικό στοιχείο ενώπιον δικαστηρίου σε περίπτωση που ο παραγωγής στερήθηκε της δυνατότητας να ασκήσει το δικαίωμα αντιπραγματογνωμοσύνης, το οποίο του αναγνωρίζει η οδηγία. Με άλλα λόγια, στο πλαίσιο της διαδικασίας της κύριας δίκης, το υποβληθέν ερώτημα θέτει το ζήτημα εάν το κοινοτικό δίκαιο αντιτίθεται στην εφαρμογή εθνικού κανόνα περί αποδείξεως, βάσει του οποίου πραγματογνωμοσύνη που διεξήχθη υπό τις προπεριγραφόμενες συνθήκες επιτρέπεται να χρησιμοποιηθεί ως απόδειξη ενώπιον δικαστηρίου.

55. Σε αυτό το πλαίσιο, πρέπει να υπομνησθεί ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, ελλείψει σχετικής κοινοτικής ρυθμίσεως, εναπόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους να ορίσει τα αρμόδια δικαιοδοτικά όργανα και να ρυθμίσει τις δικονομικές προϋποθέσεις ασκήσεως των ενδίκων βοηθημάτων που αποσκοπούν στην κατοχύρωση της προτασίας των δικαιωμάτων τα οποία τα υποκείμενα δικαίου αντλούν από το κοινοτικό δίκαιο [15]. Υπό την προϋπόθεση, πάντως, ότι, αφενός, οι προϋποθέσεις αυτές δεν είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που αφορούν παρόμοια ένδικα βοηθήματα της εσωτερικής έννομης τάξεως (αρχή της ισοδυναμίας) και, αφετέρου, ότι δεν καθιστούν πρακτικά αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που απονέμει η κοινοτική έννομη τάξη (αρχή της αποτελεσματικότητας) [16].

15 — Στις δικονομικές προϋποθέσεις ασκήσεως των ενδίκων βοηθημάτων περιλαμβάνονται επίσης οι εθνικοί κανόνες περί αποδείξεως: βλ. τις αποφάσεις της 9ης Νοεμβρίου 1983, 199/82, San Giorgio (Συλλογή 1983, σ. 3595, σκέψη 17), και της 3ης Φεβρουαρίου 2000, C-228/98, Δούνιας (Συλλογή 2000, σ. I-577, σκέψη 69).

16 — Βλ., συναφώς, τις αποφάσεις της 16ης Δεκεμβρίου 1976, 33/76, Rewe (Συλλογή τόμος 1976, σ. 1989, σκέψη 5)· 45/76, Comet (Rec. 1976, σ. 2043, σκέψεις 13 και 16)· της 14ης Δεκεμβρίου 1995, C-430/93 και C-431/93, Van Schijndel και Van Veen (Συλλογή 1995, σ. I-4705, σκέψη 17)· της 10ης Ιουλίου 1997, C-261/95, Palmisani (Συλλογή 1997, σ. I-4025, σκέψη 27)· της 11ης Δεκεμβρίου 1997, C-246/96, Magorrian και Cunningham (Συλλογή 1997, σ. I-7153, σκέψη 37), και της 15ης Σεπτεμβρίου 1998, C-279/96 έως C-281/96, Ansaldo Energia κ.λπ. (Συλλογή 1998, σ. I-5025, σκέψη 16).

56. Στην προκειμένη υπόθεση επιβάλλεται κατ' αρχάς να διευκρινιστεί το πλαίσιο αναφοράς των εν λόγω αρχών. Όπως διαπίστωσα στο πλαίσιο του πρώτου ερωτήματος, η μεν οδηγία παρέχει στους ιδιώτες δικαίωμα αντιπραγματογνωμοσύνης, η κύρια δίκη όμως μόνον εμμέσως αφορά την εφαρμογή αυτού του δικαιώματος. Αντιθέτως, η κύρια δίκη αφορά άμεσα την άσκηση του δικαιώματος σε αποτελεσματικά ένδικα μέσα κατά των μέτρων που έχουν ληφθεί από την αρμόδια για τη διενέργεια του ελέγχου αρχή, το οποίο στηρίζεται στο άρθρο 12 της οδηγίας. Όπως ήδη υποστήριξα, το δικαίωμα αντιπραγματογνωμοσύνης υπηρετεί εν τέλει την πραγμάτωση του δικαιώματος αποτελεσματικής ένδικης προστασίας.

57. Όσον αφορά την αρχή της ισοδυναμίας, στην προκειμένη υπόθεση πρέπει να εξεταστεί εάν η προβλεπομένη διαδικασία ενδίκου μέσου, κατά την έννοια του άρθρου 12 της οδηγίας, υπόκειται σε προϋποθέσεις λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που αφορούν παρόμοια ένδικα βοηθήματα της εσωτερικής έννομης τάξεως.

58. Όσον αφορά την επίδικη εθνική διάταξη περί αποδείξεως, από τον φάκελο προκύπτει ότι το γερμανικό δικονομικό δίκαιο δεν περιλαμβάνει, κατ' αρχήν, αντίστοιχη απαγόρευση αξιοποιήσεως των αποδείξεων και, ως εκ τούτου, στη ρύθμιση δεν γίνεται διάκριση αναλόγως του εάν τα ένδικα βοηθήματα αφορούν διοικητικά μέτρα ελέγχου της τηρήσεως του κοινοτικού δικαίου ή του εθνικού δικαίου [17].

59. Κατά συνέπεια, εθνικοί δικονομικοί κανόνες, οι οποίοι δεν περιλαμβάνουν απαγόρευση αξιοποιήσεως της πραγματογνωμοσύνης στην περίπτωση κατά την οποία ο παραγωγός δεν είχε τη δυνατότητα να ζητήσει αντιπραγματογνωμοσύνη κατά το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας, είναι συμβατή προς την αρχή της ισοδυναμίας.

60. Ακολούθως, όσον αφορά την αρχή της αποτελεσματικότητας, οι διατάξεις περί αποδείξεων, οι οποίες επιτρέπουν την αξιοποίηση πραγματογνωμοσύνης των διοικητικών αρχών προς την οποία ο παραγωγός δεν είχε τη δυνατότητα να αντιτάξει αντιπραγματογνωμοσύνη, δεν πρέπει να καθιστούν πρακτικά αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων έννομης προστασίας που απονέμει η οδηγία.

61. Από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι το ερώτημα αυτό πρέπει να εξεταστεί λαμβανομένης υπόψη της θέσεως των επίμαχων διατάξεων περί αποδείξεως «στο σύνολο της διαδικασίας, την εξέλιξη και τις ιδιαιτερότητες της διαδικασίας ενώπιον των διαφόρων εθνικών αρχών. Υπό το πρίσμα αυτό, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη,

17 — Βλ. αποφάσεις της 28ης Νοεμβρίου 2000, C-88/99, Roquette Frères (Συλλογή 2000, σ. I-10465, σκέψεις 31 επ.), Δούνιας (παρατεθείσα στην υποσημείωση 15), σκέψη 70.

ενδεχομένως, οι αρχές που αποτελούν τη βάση του εθνικού δικαιοδοτικού συστήματος, όπως η προστασία των δικαιωμάτων της υπερασπίσεως, η αρχή της ασφάλειας δικαίου και η εύρυθμη διεξαγωγή της διαδικασίας» [18].

62. Σε αυτό το πλαίσιο, πρέπει κατά τα λοιπά να ληφθεί υπόψη ότι — όπως ήδη παρατήρησα κατά την εξέταση του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος [19] — το δικαίωμα αποτελεσματικής ένδικης προστασίας, το οποίο στηρίζεται στο άρθρο 12, αποτελεί έκφραση γενικής αρχής του δικαίου, η οποία ευρίσκεται στη βάση των κοινών συνταγματικών παραδόσεων των κρατών μελών. Όπως ήδη αποφάνθηκε το Δικαστήριο με τις αποφάσεις Johnston και Heylens κ.λπ. [20], η αρχή αυτή «έχει επίσης καθιερωθεί από τα άρθρα 6 και 13 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως περί προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών της 4ης Νοεμβρίου 1950» και «πρέπει, στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου, να λαμβάνονται υπόψη οι αρχές από τις οποίες διαπνέεται η Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών».

63. Επομένως, σύμφωνα με την αρχή της αποτετελεσματικότητας, στην προκειμένη υπόθεση το κοινοτικό δίκαιο αντιτίθεται στην αξιοποίηση αντιπραγματογνωμοσύνης έναντι της οποίας ο παραγωγός δεν είχε τη δυνατότητα να ζητήσει αντιπραγματογνωμοσύνη, εάν με αυτόν τον τρόπο καθίσταται πρακτικά αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερής η αποτελεσματική ένδικη προστασία κατά των μέτρων που λαμβάνονται από την αρμόδια για τη διενέργεια του ελέγχου αρχή.

64. Κατά τη γνώμη μου, τούτο θα συνέβαινε οπωσδήποτε εάν η αντιπραγματογνωμοσύνη ήταν το μόνο κατάλληλο μέσο που διαθέτει ο προσφεύγων στη δικαιοσύνη για να μπορέσει να αμυνθεί αποτελεσματικά κατά των αιτιάσεων των διοικητικών αρχών ή για να παράσχει ανταπόδειξη.

65. Ωστόσο, εναπόκειται στον εθνικό δικαστή να εκτιμήσει, υπό το πρίσμα των εθνικών δικονομικών διατάξεων, λαμβάνοντας υπόψη ιδίως την αρχή της ελεύθερης δικαστικής εκτιμήσεως των αποδείξεων, η οποία δεσμεύει το αιτούν δικαστήριο, καθώς και τα πραγματικά περιστατικά της υποθέσεως, εάν η δυνατότητα αυτή παρέχεται πράγματι [21].

66. Τέλος, οι διάδικοι εξέτασαν το ζήτημα εάν και σε ποια έκταση από το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, το οποίο στηρίζεται στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, απορρέει απαγόρευση αξιοποιήσεως ως αποδεικτικού μέσου μιας πραγματογνωμοσύνης η οποία διεξήχθη υπό συνθήκες όπως αυτές της προκειμένης υποθέσεως.

18 — Αποφάσεις της 14ης Δεκεμβρίου 1995, C-312/93, Peterbroeck (Συλλογή 1995, σ. I-4599, σκέψη 14), και της Van Schijndel και Van Veen (παρατεθείσα στην υποσημείωση 16), σκέψη 19.

19 — Βλ. ανωτέρω, σημείο 41.

20 — Αποφάσεις Johnston (παρατεθείσα στην υποσημείωση 3), σκέψη 18, και της 15ης Οκτωβρίου 1987, 222/86, Heylens κ.λπ. (Συλλογή 1987, σ. 4097, σκέψη 14).

21 — Βλ. απόφαση Δούνιας (παρατεθείσα στην υποσημείωση 15), σκέψη 71.

67. Εκ προοιμίου μπορεί να απορριφθεί η αντίρρηση της Δανικής Κυβερνήσεως, η οποία διατείνεται ότι η εν λόγω διάταξη δεν εφαρμόζεται, επειδή στην παρούσα υπόθεση πρόκειται για τη διοικητική διαδικασία (η οποία προηγήθηκε) και όχι για τη δικαστική διαδικασία. Στο πλαίσιο του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος το ζήτημα το οποίο κυρίως τίθεται δεν είναι η δυνατότητα ή το δικαίωμα του παραγωγού να προκαλέσει αντιπραγματογνωμοσύνη στο πλαίσιο της διοικητικής διαδικασίας, αλλά μάλλον εκείνο των συνεπειών, από πλευράς δικαίου της αποδείξεως, ως προς την αξιοποίηση της πραγματογνωμοσύνης, τις οποίες πρέπει να αντλήσει ο δικαστής από το γεγονός ότι ο παραγωγός δεν μπορεί να προβεί σε αντιπραγματογνωμοσύνη επειδή του στέρησαν αυτή τη δυνατότητα (κατά τη διοικητική διαδικασία). Επομένως, μολονότι η μη διεξαγωγή αντιπραγματογνωμοσύνης οφείλεται σε λόγους που ανάγονται στην προηγηθείσα διοικητική διαδικασία, το ζήτημα της δυνατότητας αποδοχής της πραγματογνωμοσύνης ως αποδεικτικού μέσου εγείρεται στο πλαίσιο δικαστικής διαδικασίας, με αποτέλεσμα να επιβάλλεται συμμόρφωση προς το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ.

68. Από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου προκύπτει ότι η ΕΣΔΑ δεν ρυθμίζει μεν το σύστημα αποδείξεων ως τέτοιο, η διαδικασία όμως, θεωρουμένη ως όλον, περιλαμβανομένου του τρόπου διεξαγωγής των αποδείξεων, πρέπει να πληροί τις απαιτήσεις δίκαιης δίκης κατά την έννοια του άρθρου 6, παράγραφος 1, της ΕΣΔΑ [22]. Στις απαιτήσεις αυτές συγκαταλέγονται προπάντων η κατ' αντιπαράθεση διεξαγωγή της διαδικασίας καθώς και η ισότητα των όπλων των διαδίκων. Σύμφωνα με αυτές τις αρχές, ο διάδικος ποινικής ή αστικής δίκης πρέπει να έχει τη δυνατότητα να λάβει γνώση όλων των εγγράφων που προσκομίστηκαν και των ισχυρισμών που διατυπώθηκαν ενώπιον του δικαστηρίου με σκοπό την άσκηση επιρροής στη δικανική κρίση, καθώς και να διατυπώσει τις απόψεις του επί των εγγράφων και των ισχυρισμών αυτών· πέραν αυτού, πρέπει να μπορεί να υπερασπίσει την υπόθεσή του υπό συνθήκες οι οποίες δεν τον θέτουν σε ουσιωδώς δυσμενέστερη θέση έναντι του αντιδίκου του [23].

69. Επομένως, κατά τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, δεν απαγορεύεται κατ' αρχήν και in abstracto η επίκληση μη συννόμου αποδεικτικού στοιχείου ενώπιον δικαστηρίου. Κρίσιμο και εν προκειμένω είναι το ζήτημα εάν ο διάδικος μπορεί, υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις, να αμυνθεί αποτελεσματικά [24].

70. Έτσι, προκειμένου περί της χρήσεως μαγνητοταινίας, η οποία είχε εγγραφεί κατά παράβαση της αρχής της νομιμότητας, ως αποδεικτικού στοιχείου σε ποινική δίκη, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποφάνθηκε στο πλαίσιο της υποθέσεως Khan κατά Ηνωμένου Βασιλείου, στην οποία παραπέμπει η Δανική Κυβέρνηση, ότι κρίσιμο σε εκείνη την υπόθεση ήταν το

22 — Βλ., μεταξύ άλλων, τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Schenk κατά Ελβετίας της 12ης Ιουλίου 1988, σειρά Α, αριθ. 140, § 45 και 46, και Mantovanelli κατά Γαλλίας της 18ης Μαρτίου 1997, *Recueil des arrêts et décisions* 1997-II, § 34.

23 — Βλ., π.χ., τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Vermeulen κατά Βελγίου της 20ής Φεβρουαρίου 1996, *Recueil des arrêts et décisions* 1996-I, § 33· Nideröst-Huber κατά Ελβετίας της 18ης Φεβρουαρίου 1997, *Recueil des arrêts et décisions* 1997-I, § 23, και Morel κατά Γαλλίας της 6ης Ιουνίου 2000, *Recueil des arrêts et décisions* 2000-VI, § 27.

24 — Βλ., π.χ., την απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Schenk κατά Ελβετίας (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 22), § 46.

ζήτημα εάν είχαν παρασχεθεί στον κατηγορούμενο επαρκείς δυνατότητες να αμφισβητήσει τη γνησιότητα της εγγραφής και να προβάλει τις αντιρρήσεις του κατά της χρήσεώς της ως αποδεικτικού μέσου ενώπιον του Δικαστηρίου [25].

71. Όσον αφορά συγκεκριμένα την επίκληση πραγματογνωμοσύνης ως αποδεικτικού μέσου ενώπιον δικαστηρίου, η συμβατότητά της προς τις απαιτήσεις δίκαιης δίκης κατά την έννοια του άρθρου 6, παράγραφος 1, της ΕΣΔΑ, στην περίπτωση κατά την οποία ο βλαπτόμενος από αυτήν διάδικος δεν μπορεί να προβεί σε αντιπραγματογνωμοσύνη, εξαρτάται ομοίως από το ζήτημα εάν ο εν λόγω διάδικος είναι, παρά ταύτα, σε θέση να υπερασπίσει αποτελεσματικά την υπόθεσή του και να διατυπώσει τις απόψεις του επί της πραγματογνωμοσύνης [26]. Ελλείψει αντιπραγματογνωμοσύνης, η αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων άμυνας μπορεί να αποβεί ακόμη δυσχερέστερη στην περίπτωση κατά την οποία η πραγματογνωμοσύνη αφορά τεχνικό ζήτημα εκφεύγον των γνώσεων των δικαστών και, ως εκ τούτου, μπορεί να ασκήσει καθοριστική επιρροή επί της δικαστικής εκτιμήσεως των αποδείξεων [27].

72. Επομένως, το ζήτημα εάν, ελλείψει αντιπραγματογνωμοσύνης, η επίκληση πραγματογνωμοσύνης ως αποδεικτικού μέσου πληροί τις απαιτήσεις δίκαιης δίκης κατά την έννοια του άρθρου 6, παράγραφος 1, της ΕΣΔΑ κρίνεται κατά τις περιστάσεις της συγκεκριμένης υποθέσεως, ιδίως ανάλογα με το είδος της πραγματογνωμοσύνης και τη σπουδαιότητά της ως προς τη διαμόρφωση της αποφάσεως, καθώς και από την ύπαρξη άλλων, εκτός της αντιπραγματογνωμοσύνης, κατάλληλων δυνατοτήτων αποτελεσματικής άμυνας.

73. Συνεπώς, στο δεύτερο ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου πρέπει να δοθεί η απάντηση — υπό το πρίσμα επίσης του άρθρου 6, παράγραφος 1, της ΕΣΔΑ — ότι το κοινοτικό δίκαιο αντιτίθεται στη χρήση ως αποδεικτικού μέσου των αποτελεσμάτων πραγματογνωμοσύνης επί δειγμάτων, τα οποία έλαβαν οι κρατικές αρχές αλλά εστερήθη της δυνατότητας να υποβάλει σε αντιπραγματογνωμοσύνη ο παραγωγός του προϊόντος, του οποίου η ποιότητα αμφισβητείται με την πραγματογνωμοσύνη, σε περίπτωση που, κατ' αυτόν τον τρόπο, καθίσταται πρακτικά αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερής η αποτελεσματική άσκηση ενδίκων μέσων κατά των μέτρων ελέγχου που λαμβάνουν οι αρχές. Εναπόκειται στον εθνικό δικαστή να εκτιμήσει εάν, ελλείψει αντιπραγματογνωμοσύνης στο πλαίσιο της εθνικής διαδικασίας και λαμβανομένων υπόψη των περιστάσεων της συγκεκριμένης υποθέσεως, παρέχεται στον παραγωγό κατάλληλη δυνατότητα αποτελεσματικής άμυνας κατά των αιτιάσεων των αρχών ή, ενδεχομένως, δυνατότητα ανταποδείξεως.

25 — Βλ. την απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Khan κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 12ης Μαΐου 2000, *Recueil des arrêts et décisions* 2000-V, § 38.

26 — Βλ. ιδίως τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, G. B. κατά Γαλλίας της 2ας Οκτωβρίου 2001, η οποία δεν έχει δημοσιευθεί ακόμα στο *Recueil des arrêts et décisions*, § 69, και Mantovanelli κατά Γαλλίας (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 22), § 36.

27 — Βλ. απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Mantovanelli κατά Γαλλίας (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 22), § 36.

VII — Συμπέρασμα

74. Προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα προδικαστικά ερωτήματα ως ακολούθως:

«1) Το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 89/397/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 14ης Ιουνίου 1989, σχετικά με τον επίσημο έλεγχο των τροφίμων, έχει την έννοια ότι παρέχει δικαίωμα στον παραγωγό προϊόντος να ζητήσει αντιπραγματογνωμοσύνη σε περίπτωση που οι δημόσιες αρχές λαμβάνουν δείγμα από το προϊόν του παραγωγού στο λιανικό εμπόριο για τη διενέργεια αναλύσεως και αμφισβητείται η ποιότητα του εν λόγω δείγματος υπό το πρίσμα της ισχύουσας περί τροφίμων νομοθεσίας.

2) Το κοινοτικό δίκαιο αντιτίθεται στη χρήση ως αποδεικτικού μέσου των αποτελεσμάτων πραγματογνωμοσύνης επί δειγμάτων, τα οποία έλαβαν οι κρατικές αρχές αλλά εστερήθη της δυνατότητας να υποβάλει σε αντιπραγματογνωμοσύνη ο παραγωγός του προϊόντος, του οποίου η ποιότητα αμφισβητείται με την πραγματογνωμοσύνη, σε περίπτωση που, κατ' αυτόν τον τρόπο, καθίσταται πρακτικά αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερής η αποτελεσματική άσκηση ενδίκων μέσων κατά των μέτρων ελέγχου που λαμβάνουν οι αρχές. Εναπόκειται στον εθνικό δικαστή να εκτιμήσει εάν, ελλείψει αντιπραγματογνωμοσύνης στο πλαίσιο της εθνικής διαδικασίας και λαμβανομένων υπόψη των περιστάσεων της συγκεκριμένης υποθέσεως, παρέχεται στον παραγωγό κατάλληλη δυνατότητα αποτελεσματικής άμυνας κατά των αιτιάσεων των αρχών ή, ενδεχομένως, δυνατότητα ανταποδείξεως.»